A MAGYAR „OPERÁTOREMELÉS” MINT PROLEPSZIS

Szűcs Péter

Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy a magyar nyelvben operátoremelésnek[1] nevezett jelenség bizonyos szintaktikai tulajdonságait nyelvközi összehasonlításban vizsgálja meg. A fő kérdés, hogy a látszólag „emelt” összetevő milyen jogon kerülhet a főmondatba, azaz melyik igének (a főmondatinak vagy a beágyazott mondatbelinek) az argumentuma. A dolgozat 1. részében a kutatás elméleti hátterét mutatom be, a 2. rész az elemzési alternatívákat fogalmazza meg, a 3. rész az operátoremelés prolepszisként való elemzése mellett érvel.

Mit nevezünk operátoremelésnek?

A szakirodalomban operátoremelésnek nevezik a magyar nyelv azon szerkezetét, amelyben egy a beágyazott mondathoz tartozó összetevő a főmondatban jelenik meg és általában valamilyen (legtöbbször fókusz) diskurzusfunkciót tölt be[2]. (1)-ben láthatunk erre egy példát, ahol az (1a) egy közönséges alárendelő mondat, míg (1b) ennek az a változata, ami operátoremelést tartalmaz.

(1) a. *Azt mondtad, hogy János vigyáz a gyerekekre.*
b. *Jánost mondtad, hogy vigyáz a gyerekekre.*

Mint láthatjuk, (1b)-ben a mondatban a beágyazott mondat alanya a főmondat tárgyaként jelenik meg. Nem csak alanyok, hanem egyéb mondatrészek is viselkedhetnek hasonlóan. (2a)-ban például a beágyazott mondat tárgya kerül a főmondatba, míg (2b) egy oblikvuszi argumentummal illusztrálja a jelensé-

---

[1] Az „emelés” szót kizárólag mint széles körben elterjedt deskriptív elnevezést használom, nem jelent részemről semmilyen elméleti vagy elemzési elköteleződést.

[2] Szűcs (2013) szerint ezeknek az emelt mondatrészeknek a diskurzusfunkciója lehet fókusz vagy topik (esetleg kontrasztív topik) is. A beszélők a diskurzusfunkciókat illetően preferenciákkal rendelkeznek annak függvényében, hogy az emelt mondatrész milyen grammatikai funkciót tölt be a beágyazott mondatban. Jelen tanulmányban az elöl megjelenő összetevők pontos diskurzusfunkciójával nem foglalkozom, tanulmányom központi kérdése az, hogy az emelt összetevők melyik igének a thematikus argumentumai (ezért is használom a semleges „operátoremelés” terminust).

get. Ez utóbbi esetben az emelt összetevő nem a főmondat tárgyaként jelenik meg, hanem megtartja eredeti funkcióját.

(2) a. *Anikót akarom, hogy felkérjük képviselőnek.*
b. *Budapestre mondtad, hogy utazol a hétvégén.*

Jelen dolgozat a leggyakoribb, (1)-ben bemutatott típussal foglalkozik. A szakirodalomban is ez kapta a legnagyobb figyelmet. Ennek az oka az, hogy ez a változat mutatja a legérdekesebb tulajdonságokat, amelyek egyike az emelt mondatrész kettős grammatikai funkciója. Egy másik figyelemreméltó sajátosság egy egyeztetési variáció.

Ha az emelt összetevő kvantort tartalmaz, akkor a beágyazott mondat igéje kétféle ragozású lehet (a felfedezés Gervain 2002-höz köthető): egyes szám harmadik személyű (3a), illetve többes szám harmadik személyű (3b).

(3) a. *Két fiút mondtam, hogy* ***felvételizett*** *az egyetemre.*
b. *Két fiút mondtam, hogy* ***felvételiztek*** *az egyetemre.*

1. Elemzési lehetőségek a Lexikai-Funkcionális Grammatika keretén belül

Jelen tanulmány a Lexikai-Funkcionális Grammatika (LFG) keretét felhasználva íródott, így mielőtt állításaim részleteire térnék, röviden bemutatom az LFG-t, hogy az olvasó betekintést nyerhessen a probléma elméleti hátterébe.

1.1 Az LFG bemutatása[3]

Az LFG egy nem transzformációs generatív nyelvtani modell, melynek első részletes kifejtése Bresnan (1982)-ben található. A modell létrehozásának fő motivációja az volt, hogy az elmélet készítői úgy vélték, hogy a chomskyánus irányvonal nem alkalmas arra, hogy pszichológiailag reális és számítógéppel implementálható nyelvtani keretet alkosson.

Az LFG fő jellemzői a következők:

[3] Aki eme tömör bemutatásnál részletesebb ismertetésre tart igényt, annak a következő művek nyújthatnak segítséget: Falk (2001), Dalrymple (2001), Bresnan (2001) angolul, Komlósy (2001) magyarul.

a) Az Erős Lexikai Integritás tételét fogadja el, azaz az elméletben a mondattani komponens számára a szavak „atomok”, oszthatatlan egységek. A derivációs és az inflexiós morfológia is a lexikonban megy végbe.
b) A nyelvtani funkciók (például alany, tárgy) az elmélet primitív alkotórészei, azaz nem csak olyan absztrakciók, melyeket a frázisstrukúra bizonyos pontjaihoz rendelnek a chomskyánus megközelítésű modellek.
c) A nyelvet több, egymással párhuzamosan létező reprezentációval modellezi. A két szintaktikai reprezentációs szint az összetevős szerkezet és a funkcionális szerkezet[4] (f-szerkezet). Az összetevős szerkezet nagyjából a chomskyánus modellekből ismert ágrajzoknak felel meg (természetesen vannak lényeges különbségek is, például az összetevős szerkezetek lehetnek exocentrikusak is). A mondat alkotóelemei felszíni elrendezésének ábrázolására szolgál. Jelen dolgozatban a funkcionális szerkezet nagyobb jelentőséggel bír, így arról néhány további részletet osztok meg.

Az f-szerkezet a mondatok logikai-grammatikai viszonyait ábrázolja. Külső megjelenése egy attribútum-érték mátrix. Egy egyszerű mondaton mutatom be a működését (minden, a bemutatás szempontjából felesleges részletet elhagyva). (7) funkcionális szerkezeti ábrázolását az 1. ábrán láthatjuk.

(4) *Marci szereti a csokit.*

$$\begin{bmatrix} \text{PRED} & \text{szeret} \langle(\text{SUBJ})(\text{OBJ})\rangle \\ \text{SUBJ} & \begin{bmatrix} \text{PRED} & \text{Marci} \end{bmatrix} \\ \text{OBJ} & \begin{bmatrix} \text{PRED} & \text{csoki} \end{bmatrix} \end{bmatrix}$$

1. ábra: (4) egyszerű funkcionális szerkezete

Mint láthatjuk, a főpredikátum az ige. Utána a csúcsos zárójelek között láthatóak az ige szemantikai argumentumai, azaz előír egy alanyt (SUBJ) és egy tárgyat (OBJ) magának. Ezek meg is találhatóak az f-szerkezetben, a megfelelő szemantikai tartalmakkal, tehát az f-szerkezet „teljes”. Nincsenek benne

[4] Az érdeklődő olvasó egyéb reprezentációs szintekről az alábbi helyeken tájékozódhat: prozódiai szerkezet – Butt–King (1998) ; argumentumszerkezet – Dalrymple (2001), 8. fejezet; információs szerkezet – Butt–King (1996), szemantikai szerkezet – Dalrymple (2001), 9. fejezet.

olyan grammatikai funkciók, amelyeket nem ír elő predikátum, tehát az f-szerketet „koherens”. A „teljesség” és a „koherencia” a jólformált f-szerkezetek feltételei. Ezek a fogalmak a grammatikai funkciókra vonatkoznak, tehát szintaktikai feltételek, de megvannak a szemantikai megfelelőik is. A szemantikai teljesség és koherencia többnyire egybeesik a szintaktikaival. Ez alól kivétel, ha nem thematikus argumentumokról kell számot adjunk. Mivel jelen dolgozatban a szemantikai koherenciának lesz jelentősége, ezt mutatnám be röviden.

A Szemantikai Koherencia azt jelenti, hogy minden thematikus (jelentéssel bíró) összetevőhöz tudnunk kell rendelni egy olyan predikátumot, ami őt szemantikailag előírja. Ezt a *snow* (havazik) angol igével szemléltethetjük. A *snow* argumentumszerkezete így néz ki:

(5) *snow* <>(SUBJ)

Az, hogy a csúcsos zárójelek között nincs semmi, azt jelenti, hogy az igének nincsen szemantikai argumentuma. A csúcsos zárójelen kívül látjuk, hogy előír ugyanakkor egy szemantikai tartalommal nem rendelkező, grammatikai alanyt. Ez az angolban az *it* expletívum (9a). Ha szemantikailag tartalmas összetevővel töltenénk meg, mint például *Peter* a (6b) példában, a mondat nem lenne szemantikailag koherens, hiszen a predikátum nem rendel hozzá szemantikai szerepet.

(6) a. *It snows.*
b. **Peter snows.*

Az operátoremelésnek nevezett jelenség szempontjából fontos még átnézni azt, hogy hogyan működnek az általában „kontroll”-nak nevezett jelenségek az LFG-ben, azaz amikor egy összetevő több predikátummal is szintaktikai vagy szemantikai kapcsolatban van. Ennek az áttekintését összeköthetjük az operátoremelésnek Coppock (2003) által nyújtott LFG-s elemzésével. Így világossá válik majd számunkra a Coppock (2003) (valamint a korábbi elemzések) és saját megközelítésem közötti lényeges különbség.

2.2 Coppock (2003) elemzése

Coppock (2003) szerint a 2. ábrán látható f-szerkezet felel meg (7)-nek[5].

[5] Az *az összes lány* összetevő belső f-szerkezete sem szerepel az ábrán, mivel a most tárgyaltak szempontjából nincs jelentősége. Az ábrán látható címkék jelentései: PRED – predikátum, SUBJ – alany, FOCUS – fókusz, OBJ – tárgy, COMP – a véges igét tartalmazó alárendelt mondatok nyelvtani funkciója, NUM – szám, PERS – személy, sg – egyes szám.

(7) *Az összes lányt mondtad, hogy jön/jönnek.*

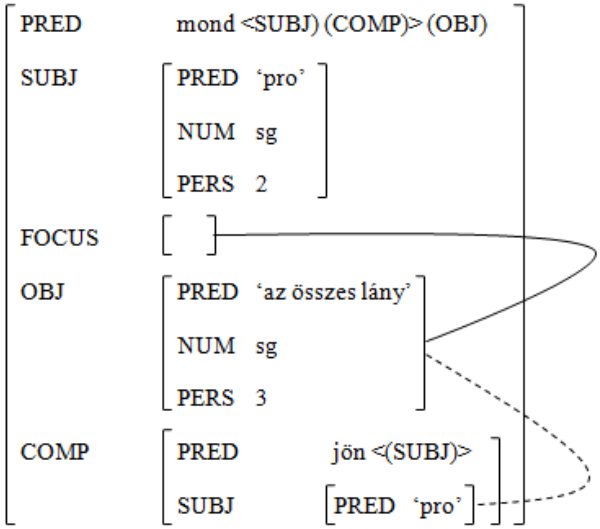

2. ábra: (7) f-szerkezete Coppock (2003) szerint[6]

A predikátumnak két thematikus argumentuma van, az alany és az alárendelt mondat. Ezenkívül van egy nem thematikus tárgya, ami az „emelt" mondatrésznek felel meg. Ez a nem thematikus összetevő megfelel a mondat fókuszának (az összekötés azt jelzi, hogy a FOCUS grammatikalizált diskurzusfunkció és az OBJECT funkció tartalma azonosnak tekintendő, mintegy megosztják a szerkezetüket). A beágyazott mondatrész predikátumának egy argumentuma van, az alany. Ennek a szemantikáját egy funkcionális szerkezetbeli *pro*-val jelöli az LFG. Természetesen ennek a *pro*-nak a referense azonos az emelt mondatrésszel (*az összes lány*). Ezt a koreferenciát anaforikus kötésnek nevezzük. Ezt jelöli szemléletesen a szaggatott vonallal való összekö-

[6] Bírálóim fölvetik, hogy egy ilyen megközelítés hogyan zárná ki az olyan mondatokat, mint **Mit mondtál Marit?* vagy **Az összes lányt mondtad*. A válasz a főige argumentumszerkezetében van. Az első esetben két tárgy lenne (szintaktikai koherencia megsértése), míg a második esetben a főige által előírt COMP funkció hiányozna (szintaktikai teljesség megsértése).

tés.[7] Mivel ez egy szemantikai jellegű kapcsolat, a két összetevő grammatikai jegyeinek nem kell feltétlenül megegyezniük (Komlósy 2001: 114), ezért lehetséges a (3)-ban bemutatott számvariáció. Vegyük észre, hogy az „*összes lány*" összetevő önmagában csak egyes szám harmadik személyű egyezést hozhat létre:

(8) **Az összes lány jönnek.*

A probléma a 2. ábrán látható f-szerkezettel az, hogy szemantikailag nem koherens. Ugyanis a tárgyi funkciót egy tartalommal bíró összetevő tölti be, ami azonban semminek sem szemantikai argumentuma. A beágyazott ige csak a saját, *pro*-val jelölt nem kimondott alanyához rendel szemantikai szerepet, ez nem terjed ki a vele koreferens főmondati összetevőre.[8]

Ezt Coppock (2003) is észleli, és azt teszi fel, hogy a Szemantikai Koherencia nem egy megsérthetetlen alapelv, hanem csak egy megszorítás, ami bizonyos esetekben megsérthető. Ez Szűcs (2013) szerint nem szerencsés lépés, hiszen az LFG keretrendszerének egy alapelvéről van szó. Nem követendő eljárás elmélet alapjait azért megváltozatni, mert az elemzéshez ez tűnik szükségesnek.

Szűcs (2013) egy másik utat ajánl a kérdéses probléma orvoslására. Azt javasolja, hogy az előrehozott mondatrészt tekintsük a főige thematikus argumentumának, így az már szemantikai szerepet is kap. Ezzel a koherenciasértés megszűnik. Ez apró módosításnak tűnik ugyan, de alapvetően ellentmond a korábbi szakirodalom feltételezésének, mely szerint théta-szerepet az emelt összetevő csakis a beágyazott igétől kap (pl. Kenesei 1994). A továbbiakban amellett szeretnék érvelni, hogy Szűcs (2013) álláspontja helyes, azaz motivált az „emelt" mondatrészt a főige thematikus argumentumának tartani. Tekintsük tehát át, milyen elemzési lehetőségek állnak előttünk.

[7] Ez egy nem sztenderd jelölés az LFG-ben, általában az efféle koreferenciákat úgy jelölik, hogy mindkét elemnek van egy „index" attribútuma, amelyeknek az értéke megegyezik.

[8] Van arra lehetőség az LFG-ben, hogy egy nem thematikus argumentum egy másik predikátumtól kapjon thematikus szerepet. Ezt funkcionális kontrollnak nevezik. Ebben az esetben a COMP alanyának a PRED jegye nem 'pro' lenne, hanem a két nyelvtani funkció (a főmondati tárgy és a lenti alany) ugyanazon f-struktúrán osztozna. Ez a megoldás azonban (7) esetében nem lehetséges, hiszen ez teljes szintaktikai-szemantikai azonosságot jelentene. Ekkor a grammatikai jegyeknek meg kellene egyezniük, tehát nem lenne lehetséges a számvariáció.

2. Az alternatívák

2.1 Emelés

Coppock (2003) megoldása leginkább az angol *raising*, azaz emelő szerkezetekkel vonható párhuzamba, melyekre (9)-ben láthatunk egy példát.

(9) *I believe John to like music.*
én hisz.1SG János INF szeret zene
kb. 'Jánost hiszem szeretni a zenét.'

A párhuzam alapja, hogy (9)-ben *John* a sztenderd LFG-s elemzés szerint (részletes érvelésért lásd Falk 2001: 133–136) ugyanúgy nem thematikus argumentuma a főigének, mint ahogy (10)-ben az *összes lány* a *mond*-nak.

Ennek a szerkezetnek az egyértelmű magyar megfelelői az olyan mondatok, mint amiket (10)-ben látunk. (10a)-ban *János* szintén a főige nem thematikus tárgya, míg (10b)-ben a főige nem thematikus alanya (hasonlóan ahhoz, amit (6)-ban láthattunk), annyi különbséggel, hogy itt a főigének van egy thematikus argumentuma, a ragozatlan igét (*közeledik*) tartalmazó beágyazott mondat.

(10) a. *Jánost közeledni véltem.*
b. *János közeledni látszott.*

Az, hogy ezekben a mondatokban a *János* nem thematikus argumentum, abból is látszik, hogy a mondatok nem emelt változatainál nem lehet rákérdezni az utalószóra, akárcsak az angolban, lásd (14).

(11) a. *It seems that John is approaching.*
EXPL látszik.3SG hogy János van.3SG közeledik.PROG
'Úgy látszik, hogy közeledik János.'
b. **What seems John?*
mi látszik.3SG János
c. *Úgy látszik, hogy közeledik János.*
d. **Hogy látszik János?*

Arra, hogy a (10)-ben látható szerkezet valóban az angol „emelés" megfelelője, az elkövetkezőkben további érveket fogunk látni. Coppock (2003) megközelítése szerint a magyar operátoremelésnek nevzett jelenség ettől abban különbözik, hogy a beágyazott mondat ragozott igét tartalmaz. A lényeges hasonlóság, hogy az „emelt" mondatrész a főige nem thematikus argumentuma.

2.2 Prolepszis

Szűcs (2013) amellett érvel, hogy az olyan mondatokban, mint (1b), az „emelt” mondatrész valójában a főige thematikus argumentuma. Ez a javaslat azon alapul, amit a nyelvészeti szakirodalom „prolepszis”-ként ismer (Davies 2005).

Ezt Szűcs (2013) két fő érvvel támasztja alá. Az első az, hogy az operátoremelésnek nevezett szerkezetben részt vevő igék Coppock (2003) állításával szemben előfordulnak thematikus tárgyakkal, például (12)-ben:

(12) *Holnapra esőt mondott az időjárás-jelentés.*

Szűcs (2013) másik érve, hogy bizonyos szövegkörnyezetekben elhagyható a főige COMP funkciója, elliptikus szerkezetet hozva létre (13). Ez nem tehető meg, ha a megmaradó tárgy a főigének nem szemantikai, hanem csak szintaktikai argumentuma, mint az angol *believe* ’hisz’ esetében (14a). A *persuade* ’rávesz’ tárgya szemantikai argumentum, és úgy is viselkedik, mint a magyar konstrukció (14b).

(13) A: *Végül Pista jön.*
B: *De hiszen te Jánost mondtad!*

(14) a. *Someone stole my car. *I believed John.*
Valaki ellop.PAST enyém autó én hisz.PAST János
’Valaki ellopta az autómat. Jánost hittem.’
b. *Someone had to wash my car. I persuaded John.*
Valaki AUX INF mos enyém autó én rávesz.PAST János
’Valakinek le kellett mosnia az autómat. Rávettem Jánost.’

2.3 „Topikemelés”

Bírálóim fölvetették, hogy az operátoremelésként említett szerkezetet a (15)-ben látható mondattípussal is össze lehetne vetni.

(15) *János mondtam, hogy jön.*

Ebben a változatban az elöl álló mondatrész nem a főige tárgya, hanem megtartja eredeti funkcióját (alany). Erről a típusról sokáig nem volt egyetértés a szakirodalomban. Lipták (1998) szerint ha az előrehozott mondatrész fókusz diskurzusfunkciójú, a (15)-ös mondat agrammatikus, Gervain (2002) ezt cáfolja. Szűcs (2013) szerint a mondat elfogadható mind fókusz, mind topik

diskurzusfunkcióval, de az előbbi egy jelölt eset, az elöl álló mondatrész alapesetben topik[9]. Erre bizonyítékként hozza fel, hogy felmérése szerint a beszélők az ilyen mondatok esetében nagy részben az igére teszik a hangsúlyt. Azaz olyan szerkezetekről van szó, amelyeket É. Kiss (2002: 259) függő topikoknak nevez.

Az ilyen mondatok vizsgálata is érdekes lehet, azonban jelen dolgozat lényegi kérdése, hogy az olyan beágyazott mondatbeli alanyok, melyek az operátoremelésnek nevezett szerkezetben a főigével is esetviszonyban lehetnek, lehetnek-e szemantikai argumentumai a főigének. (15) esetében ez föl sem merül egy elemzésben sem, tehát a dolgozat fő kérdése szempontjából ez a mondattípus nem feltétlenül jó összehasonlítási alap. Ennek ellenére a 3.1 részben egy módon fel fogjuk használni egy szembeállításra. A következőkben tekintsük át, melyek a prolepszis tulajdonságai Davies (2005) szerint.

3. Prolepszis vagy „emelés”: a maduri, a magyar és az angol szerkezetek összevetése

Davies (2005) munkájában a maduri (*Madurese*) nyelv egy, a magyar nyelv operátoremelésnek nevezett jelenségéhez igen hasonló szerkezetével kapcsolatban veti fel a prolepszist mint elemzési lehetőséget. Álláspontom szerint Davies érveit megvizsgálva erre az eredményre juthatunk a magyar konstrukcióval kapcsolatban is, tehát tartható Szűcs (2013) álláspontja, miszerint az ebben a szerkezetben részt vevő összetevő az ige szemantikai argumentuma. Ebben az esetben az „emelés” szó alkalmazása már nem helyénvaló. Ezért, illetve azért, hogy ne alakuljon ki terminológiai zavar az általam prolepszisnek (pl. 1b), illetve a topikemelésnek (pl. 15) mondatok megnevezése körül, az előbbit a konklúziómat megelőlegezve prolepszisnek fogom nevezni[10].

A maduri nyelv az indonéz nyelvcsaládhoz tartozik, Délkelet-Ázsiában honos. Közeli rokona a balinéz, az indonéz és jávai nyelveknek. Ezen nyelvek mindegyike rendelkezik emelésszerű szerkezetekkel. (16) egy maduri példát mutat (a dolgozat további részében szereplő maduri példák mind Davies 2005-ből származnak).

---

[9] A jelenség megnevezésére ezért alkalmas a „topikemelés” szó akkor is, ha az emelt összetevő jelölten lehet fókusz is (a semleges „operátoremelés” terminust már felhasználtuk). Mivel jelen tanulmány nem foglalkozik a jelenségek információs szerkezetével, leghelyesebb, ha a megnevezésekre csak mint címkékre tekintünk.

[10] Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a proleptikus mondatokban az elöl álló mondatrész nem tölhet be diskurzusfunkciót.

(16) *Siti ngera Hasan bari' melle motor.*
Siti gondol Hasan tegnap vesz autó
'Tegnap Siti Hasszánt gondolta, hogy vett egy autót.'[11]

Davies (2005) elemzése a következő érveket hozza fel amellett, hogy a maduri példát prolepszis és nem „emelés" mentén kell elemezni.

- A beágyazott mondatban megjelenhet egy rezumptív (felidéző) névmás.
- Az „emelést" tartalmazó és nem tartalmazó mondatok között lényeges szemantikai különbség van.
- Az alanyokon kívül más mondatrészeket is lehet emelni.
- A szerkezetet az igék bővebb köre engedi meg, mint az igazi „emelő szerkezeteket.
- Idiómatöredékek „emelése" esetén az idiomatikus jelentés elvész.
- A szigetkényszerek nem érintik a konfigurációt.

Az alábbiakban részletesebben is bemutatom a felsorolt érveket és megvizsgálom, hogy mennyire alkalmazhatóak a magyar nyelv általam prolepszisnek tartott jelenségének esetében.

3.1 A rezumptív névmás lehetősége a beágyazott mondatban

A maduri nyelv szerkezetében a beágyazott mondatban megjelenhet egy rezumptív névmás. Ez elméleti háttértől függetlenül várható abban az esetben, ha az elöl álló összetevőt úgy elemezzük, hogy a főmondathoz tartozik, és valamilyen kapcsolatban áll egy beágyazott névmással (ami lehet funkcionális szerkezetbeli, mint az 1. ábrán a beágyazott ige alanya, de például Gervain 2002 minimalista elemzése is feltételez egy beágyazott rezumptív névmást). Ezt mutatja (15).

(15) *?Siti ngera Hasan bari' aba'eng melle motor.*
Siti gondol Hasszán tegnap ő.hímnem vesz autó
'Siti Hasszánt gondolta, hogy tegnap ő vett egy autót.'

Mint láthatjuk, a mondat enyhén jelöltnek minősül, de elfogadható. A magyar szerkezetet megvizsgálva hasonlókat tapasztalunk. Már den Dikken (2006) is

[11] Davies (2005) elmondása alapján a maduriban nincsen eset- vagy időjelölés, így a mondat múlt idejét a *bari'* (tegnap) szó jelzi. A maduri morfoszintaxis egyéb jellemzői megtalálhatóak az idézett műben, ezek most nem közvetlenül relevánsak a számunkra.

felveti, hogy az általam prolepszisnek tartott jelenség esetében is várható lenne egy rezumptív névmás megjelenése, úgy, ahogy azt (16)-ban látjuk.

(16) *Danit mondtad, hogy ő megbukott a vizsgán.*

Ehhez Gervain (2009) azt teszi hozzá, hogy amennyiben kissé szabadabban értelmezzük a rezumpciót, és beleértjük az olyan leíró kifejezéseket is, mint amilyen (17)-ben szerepel, akkor a magyar prolepszisben teljesen jól formált mondatokat is kaphatunk.

(17) *Danit mondtad, hogy a szerencsétlen megbukott a vizsgán.*

Ezt még azzal a megjegyzéssel egészíthetjük ki, hogy ha az emelt összetevő oblikvuszi szerepkört tölt be az alárendelt mondatban, akkor a rezumptív névmás kifejezetten preferált (18).

(18) *Pécset mondtad, hogy *(oda) mész.*

Mindazonáltal úgy döntöttem, hogy felmérésnek vetem alá a (16)-ban bemutatott esetet. Az alábbiakban ismertetem a felmérésem részleteit és eredményeit.

3.1.1 A kísérlet részletei

A felmérés alapjául szolgáló kérdőívet 19 magyar anyanyelvű beszélő töltötte ki. A beszélők két kivétellel (akik 55, illetve 56 évesek) 18 és 30 év közötti személyek voltak. A kérdőívek nagy részét email segítségével töltettem ki.

A kérdőív 4 prolepszist tartalmazó mondatot tartalmazott, melyekben kimondott rezumptív névmás szerepelt. A mondatokon az intonáció nem volt jelölve, mert a diskurzusfunció nem lényeges kérdés jelen tanulmányban.

Összehasonlítási alapnak 4 topikemeléses mondatot használtam. Mint említettem, ezekben egy elemzés szerint sincsen a beágyazott mondatban rezumptív névmás. Ha a prolepszises mondatokban valóban lehetséges egy beágyazott névmás akkor azt várhatjuk, ezek a mondatok lényegesen jobb megítélés alá esnek, mint a topikemelésesek. A két mondattípusra láthatunk egy-egy példát (19)-ben.

A mondatokat 1-től (teljesen rossz) 5-ig (teljesen jó) kellett értékelniük. A mondatok sorrendje véletlenszerű volt, és a teljes kérdőívben 15 disztraktor is szerepelt (a felmérés szempontjából lényegtelen mondat).

(19) a. *Jánost mondtad, hogy ő jön hozzátok vendégségbe.*
b. *Dani mondtad, hogy ő jön a buliba.*

3.1.2 Az eredmények és azok értékelése[12]

Az eredmények szerint a prolepszises mondatok lényegesen grammatikusabbak, mint a topikemelésesek. A prolepszises mondatokra adott értékelések átlaga 3,38. A topikemeléses mondatoké 1,70. Előjelpróbát alkalmazva az eredmény szignifikáns (p<0,01), tehát a prolepszises mondatok valóban sokkal jobbnak ítéltetnek, mint a topikemeléses mondatok, ha a beágyazott mondat tartalmaz egy rezumptív névmást. Ez a prolepszises elemzés irányába mutat.

3.2 Az „emelést" tartalmazó és nem tartalmazó mondatvariánsok szemantikai különbsége

Az emelést tartalmazó angol mondatok sajátossága, hogy azok jelentéstanilag azonosak azokkal a variánsokkal, amelyek „emelés" nélküliek. Tehát az alábbi két mondat szemantikája azonos.

(20) a. *It seems that John is happy.*
EXPL látszik hogy János van boldog
'Úgy látszik, hogy János boldog.'
b. *John seems to be happy.*
János látszik INF van boldog
'János boldognak látszik.'

Ez várható is annak fényében, hogy a *János* és az expletívum mindkét esetben ugyanazt a nem thematikus alanyi pozíciót foglalja el. Ezzel szemben Davies (2005) szerint a maduriban az egyszerű alárendelést tartalmazó mondat egy eseményről tudósít (21a), míg a prolepszist tartalmazó változat az esemény egy szereplőjéről tesz állítást, azt téve a középpontba (21b).

(21) a. *Ita a-bukteagi ja' Hasan ngeco' sapedha.motor*
Ita bizonyít hogy Hasszán ellop motorbicikli
'Ita bebizonyította, hogy Hasszán ellopta a motorbiciklit.'
b. *Ita a-bukteagi Hasan ja ngeco' sapedha.motor*
Ita bizonyít Hasszán hogy ellop motorbicikli
'Ita Hasszánt (Hasszánról) bizonyította, hogy ellopta a motorbiciklit.'

---

[12] A statisztikai elemzésben nyújtott segítségéért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Tóth Enikőnek.

A magyar prolepszis is ezt a mintázatot mutatja. Már a jelenség neve is utal rá, hogy ez a szerkezet a propozíció egy adott szereplőjéről tesz állítást. Azaz (22b)-nek (22a)-val igen közeli a jelentése[13].

(22) a. *Jánost mondtad, hogy jön.* ≈
b. *Jánosról mondtad, hogy jön.*

3.3 Emelhető mondatrészek

Egy olyan mondat esetében, mely „emelést" tartalmaz, az „emelt" mondatrész a legtöbb nyelvben mindig az alany szerepét tölti be a beágyazott mondatban.

(9)-ben is a John a beágyazott predikátum alanya volt. Ha a tárggyal próbálunk hasonló módon eljárni, akkor agrammatikus mondatot kapunk (23).

(23)	**I*	*believe*	*music*	*to*	*John*	*like.*
	én	hisz.1SG	zene	INF	János	szeret

A magyar nyelv ebben a tekintetben úgy tűnik, hogy a nyelvek azon kisebbségéhez tartozik, amelyben egy „emelt" mondatrész lehet tárgy is (ez nem példa nélküli, például Salih 1985 szerint az arabban is lehet tárgyat emelni):

(24) *Jánost véltem közeledni / látni az utcán.*

Egyéb mondatrészek ellenben soha nem vesznek részt „emelésben". Ez a megszorítás Davies (2005) szerint nem érvényes a maduri nyelv proleptikus szerkezetére. Mint alább láthatjuk, itt is emelhetünk tárgyat (25a), de akár birtokost is (25b). Ez igaz a magyar szerkezetre is, mint ahogy a fordításokból is látszik, illetve visszautalhatunk (18b)-re is, ahol egy oblikvuszi argumentum jelenik meg a főige tárgyaként (itt 26-ként megismétlem). (27)-ben láthatjuk, hogy ezen grammatikai funkciók valóban nem vehetnek részt „emelésben".

(25) a.	*Siti*	*ngera*	*Hasan*	*ja'*	*dokter*	*juwa mareksa*	*(aba'eng).*
	Siti	gondol	Hasszán	hogy	orvos	dem megvizsgál	ő

'Siti Hasszánt gondolta, hogy megvizsgálta az orvos.'

[13] Egyik bírálóm megjegyezte, hogy ez a szemantikai különbségtétel ebben a fázisban meglehetősen kidolgozatlan. Ebben teljes mértékben igaza van, és ezt a kérdéskört feltétlenül további kutatások tárgyává kell tenni. Ezzel kapcsolatban lásd például Kotzoglou–Papangeli (2004)-et a görög nyelv hasonló jelenségéről, ahol az elöl álló mondatrész *subject matter* (kb. „téma", „szóban forgó dolog") thematikus szerepet kap.

b. *Marlena a-bala-agi Hasan ja embi'-eng ngekke Ali.*
Marlena mond Hasszán hogy liba.def megcsíp Ali
'Marlena Hasszánt mondta, hogy a libája megcsípte Alit.'

(26) *Pécset mondtad, hogy *(oda) mész.*

(27) a. **Jánost véltem a gyerekét szeretni.*
b. **Pécset véltem (oda) menni.*

3.4 A szerkezetet megengedő igék

Az „emelő" szerkezeteket az általánosan elfogadott nézet szerint csak az úgynevezett hídigék engedik meg.

(26) a. *John seems/*looks to be happy.*
János látszik néz INF van boldog
'János boldognak tűnik/néz (ki).'
b. *I believe/*reckon John to be happy.*
én hisz feltételez János INF van boldog
'Jánost boldognak hiszem/mondom.'

Azonban a maduri proleptikus szerkezet Davies (2005) szerint jóval produktívabb, az igék tágabb köre engedi meg. Például a *bala* (mond), a *kera* (gondol), *janji* (ígér) igék, és Davies szerint mindazok az igék, melyek alárendelő mondatokat írnak elő argumentumként.

Az általunk vizsgált szerkezettel foglalkozó magyar szakirodalomban is (Kenesei 1994, É. Kiss 2002, Gervain 2002) az a nézet uralkodott eddig, miszerint a szerkezethez hídige jelenléte szükséges, mint például É. Kiss (2002) szerint a *mond*, a *gondol*, az *akar* és a *szeretne*. Álláspontom szerint ezeknél jóval több igéről tehető fel, hogy működik a vizsgált jelenséggel. Ezekre láthatunk pár példát (27)-ben.

(27) a. *Jánost javasoltam, hogy legyen a képviselőnk.*
b. *Két fiút ígértetek, hogy meghívtok.*
c. *Jánost fontolgattuk, hogy jöhetne.*
d. *Jánost vártuk, hogy megnyeri a versenyt.*
e. *Jánost jósoltam, hogy ő lesz a győztes.*

Mindazonáltal meg kell említeni, hogy a magyar szerkezet nem annyira produktív, mint a maduri. Vannak olyan igék is, melyek előfordulnak tárgyi utalószószavas beágyazott mondattal, de nem engedélyezik a prolepszist, például a *kommunikál* (**Jánost kommunikáltam, hogy jön*) vagy a *vall* (**Jánost vallottam, hogy jön).*

Ugyanakkor kulcsfontosságú, hogy vannak olyan igék, melyek nem hídigék, és engedélyezik a prolepszist. Erre további bizonyítékokat kínál a prolepszis összevetése azzal a magyar szerkezettel, mely álláspontom szerint valóban analóg az angol emeléssel (a (13)-as példa, melyet itt (28)-ként megismétlek). Ezekben a mondatokban a *látszik* vagy a *vél* ige szerepel és az angolhoz hasonlóan egy nem ragozott beágyazott ige.

(28) a. *Jánost közeledni véltem.*
b. *János közeledni látszott.*

Ezek a szerkezetek sokkal korlátozottabban használhatóak, mint a prolepszis. Például ha a *látszik*-ot a látszólag hasonló szematikájú *hallatszik*-ra cseréljük, a mondat elromlik.

(29) a. **János közeledni hallatszott.*

Ezt egy intuitívan helytálló szembeállítás, de a bizonyosság kedvéért tesztelésnek vetettem alá. A 4.1.1 részben ismertetett kérdőívben volt 4-4 mondat, ami a *látszik*-ot és *hallatszik*-ot tartalmazta a szóban forgó szerkezettel. A *látszik*-ot tartalmazó mondatok szignifikánsan ($p<0,01$) jobbak voltak, tehát ez a szerkezet valóban hídigét követel, mint az „emelő” szerkezetek általában. A *látszik*-os mondatok átlaga 4,32 volt, a *hallatszik*-ot tartalmazó mondatoké pedig 2,52.

Kezdetben úgy tűnt számomra, hogy a *mond* és *gondol* sem grammatikus ebben a szerkezetben (30a). Ez további bizonyítékot szolgáltatna az eddig operátoremelésként ismert szerkezet prolepszises elemzésére. Azonban egy más típusú ragozatlan komplementummal ezek az igék is helyesek (30b).

(30) a. **Jánost közeledni mondtam / gondoltam.*
b. *Jánost okosnak mondtam/gondoltam.*

Ettől függetlenül vannak olyan igék, amelyek prolepszisben részt vehetnek (*fontolgat*, *vár*), de ebben az emelésben nem.

(31) **Jánost okosnak / közeledni fontolgatom/vártam.*

Ha a szóban forgó jelenség valódi „emelő” szerkezet lenne, tehát hídigét követelne, furcsa lenne, hogy ugyanaz az ige miért hídige a prolepszisben, de nem az eredeti „emelésben”.

3.5 Idiómák viselkedése

Az emelés lehetővé teszi, hogy az előrehozott összetevő egy idiómatöredék legyen, hiszen az igével nem áll szemantikai kapcsolatban az elöl álló mondatrész.

(30) *I believe the cat to be out of the bag.*
én hisz a macska INF van kint PREP a zsák
'Azt hiszem, hogy a titok kitudódott.' (Szó szerint: 'Azt hiszem, hogy a macska kint van a zsákból.')

Prolepszis esetében ez nincs így, hiszen az ige thematikus viszonyban van a tárgyával, és a nyelvészeti alapfelfogás szerint a jelentéssel nem bíró idiómatöredékek nem lehetnek ilyen viszonyban a főigével (pontosabban szólva lehetnek, de abban az esetben elvesztik az idiomatikus jelentésüket). Ezt Davies (2005) szerint láthatjuk is a maduriban. (31)-ben a maduri nyelv egyik idiómáját olvashatjuk.

(31) *Nase' la daddi tajjin.*
rizs már vált kása
'Nincs mit tenni.' (Szó szerint: 'A rizs már kásává vált')

Ha ebből az idiómából egy töredéket egy proleptikus szerkezetbe helyezünk, akkor az idiomatikus jelentés elvész, csak a szó szerinti jelentés marad.

(32) *Siti ngera nase bari ja' la daddi tajjin.*
Siti gondol rizs tegnap hogy már vált kása
'Siti a rizst gondolta tegnap, hogy kásává vált.'

Ennek fényében megvizsgáltam, hogy a prolepszis hogyan viselkedik idiómák esetén. Összehasonlítási alapként szolgált egy sor már ismertetett, az angolban található emelésnek jobban megfelelő szerkezet (a *vél*-lel és a *látszik*-kal). A felmérésben huszonöt 18 és 25 év közötti egyetemi vagy középiskolai diák vett részt. A kérdőívet a középiskolásokkal személyesen, az egyetemistákkal pedig email segítségével töltettem ki.

A kérdőívben egy alapmondatot és két hozzá tartozó átfogalmazást láttak a résztvevők. Az alapmondatban egy idióma jelentése szerepelt egy egyszerű alárendelt mondatba foglalva. Az alapmondathoz tartozó két átfogalmazás magát az idiómát tartalmazta, de az idiómát az egyikben prolepszissel, míg a másikban angol típusú emeléssel fölbontottam, egy részét kiemelve belőle. A résztvevők feladata az volt, hogy 1-től 5-ig osztályozzák, hogy a fölbontott mondatok mennyire őrzik meg az alapmondat jelentését. Hat ilyen példát tartalmazott a felmérés: 4-et a *vél*-lel és 2-t a *látszik*-kal, illetve volt 3 olyan

mondatpár, amelyek csak disztraktorok voltak. (33a) mutat egy *vél*-es, (33b) pedig egy *látszik*-osat példát.

(33) a. *Azt hittem, hogy nagy szerencse ért, mikor megtaláltam ezt az ajánlatot.*
A: Az Isten lábát gondoltam, hogy megfogtam, amikor megtaláltam ezt az ajánlatot.
B: Az Isten lábát véltem megfogni, amikor megtaláltam ezt az ajánlatot.

b. *Amikor Csaba elszólta magát, kiderültek valós céljai.*
A: A szöget gondoltuk, hogy kibújt a zsákból, amikor Csaba elszólta magát.
B: A szög kibújni látszott a zsákból, amikor Csaba elszólta magát.

Az eredmények szerint a prolepszises mondatok sokkal agrammatikusabbak, mint a valódi emelést tartalmazó mondatok. A prolepszises mondatok átlaga 1,95, a valódi emeléses mondatoké 3,2, előjelpróbát alkalmazva a különbség szignifikáns $p<0,01$ szinten.

Kenesei István (sz.k., 2012. 11. 30.) szerint fölmerülhet, hogy a prolepszist tartalmazó mondatokban mindössze azért nem maradnak meg az idiomatikus jelentések, mert idiómatöredékek eleve nem kaphatnak diskurzusfunkciót (tehát fókuszok sem lehetnek):

(34) *#János a FEJÉT töri.* (’gondolkozik’ értelemben)

Ez alapján az *vél* és a *látszik* esetében csak azért grammatikusak a mondatok, mert az emelt mondatrészek nem kapnak diskurzusfunkciót, ellentétben a prolepszissel. A prolepszises szerkezetben azonban az emelt mondatrészt az ige után is tehetjük (habár ez valamelyest jelölten hangzik), és ekkor alapfelfogás szerint nem kap diskurzusfunkciót

(35) *?De hiszen te mondtad Jánost, hogy itt lesz este!*

Idiómatöredékek ellenben ilyen konfigurációban sem vehetnek részt prolepszisben.

(36) *#De hiszen te mondtad az Isten lábát, hogy megfogtad!*

3.6 Szigetkényszerek hatása

A valódi emelő szerkezetek agrammatikussá válnak, ha szigetkényszerek (Ross 1967), például az összetett NP megszorítás hatása alá kerülnek. Az

összetett NP megszorítás azt jelenti, hogy általában nem lehet egy főnévi csoportot kiemelni egy nagyobb főnévi csoportból. Az angol *copy raising*-nek nevezett jelenség (lásd például Potsdam–Runner 2001) elfogadhatósága is igen kérdéses ilyenkor. (37) egy ilyen esetet mutat.

(37) *???Richard seems like the fact that he captured the*
Richárd látszik mint a tény hogy ő elfogta a
thief is false.
tolvaj van.3SG hamis
Kb. 'Richárd úgy tűnik, hogy a tény, hogy elfogta a tolvajt, hamis.'

Davies (2005) szerint amennyiben egyáltalán elfogadható (37), akkor azt jelenti, hogy Richard azt a benyomást kelti például a viselkedésével, hogy a történet hamis, azaz a *Richard* összetevő thematikus szerepet kap. Ekkor azonban már nem analóg a kanonikus emelő szerkezetekkel, ahol az „emelt" mondatrész a főmondatban nem kap thematikus szerepet.

A prolepszist azonban nem érintik a szigetkényszerek.

(38) *Wati ng-enga'-e Atin careta-na ja aba'eng*
Wati emlékszik Atin történet hogy ő
ng-angkep maleng.
elfog tolvaj
Kb. 'Wati emlékszik arra a történetre Atinról, hogy elfogta a tolvajt.'

Habár a fenti mondat a magyar prolepszisben nem lenne grammatikus (az *emlékszik* nem is megfelelő ige, mivel nem fordul elő tárgyi utalószóval, **Azt emlékezte…*). Léteznek azonban olyan példák, amelyek mutatják, hogy a magyar prolepszis is grammatikus szigetek esetén. Ez is a prolepszises elemzés irányába mutat. Gervain (2002) példáját a beszélők legalábbis egy része elfogadja:

(39) % *Az elnököt mondtad, hogy hallottad a hírt, hogy megérkezett.*

Az elfogadhatóság kapcsán meg kell jegyezni, hogy a szigetek Falk (2009) szerint nem tisztán szintaktikai jelenségek, hanem a mondat pragmatikája is befolyásolja őket. A prolepszis és a szigetek kapcsolatát a jövőben még további vizsgálatok tárgyává kell tenni.

Összefoglalás[14]

Dolgozatomban arra kerestem a választ, hogy mennyire helytálló Szűcs (2013) azon felvetése, hogy a magyar nyelv operátoremelésként ismert jelenségében az „emelt" mondatrész thematikus viszonyban áll a főigével, tehát prolepszisként elemezhető. Ez a kérdés központi jelentőségű az LFG-s elemzés szempontjából. Összevetettem a prolepszist az angolban található klasszikus emeléssel és annak magyar megfelelőjével, illetve a maduri nyelv prolepszisével, és arra jutottam, hogy a magyar szerkezetnél is a prolepszises (és nem a Coppock 2003 által javasolt) elemzés a helyes.

Természetesen van tér a további kutatásokra, hiszen jelen dolgozatban például alig esett szó az olyan mondatokról, melyekben az előrehozott összetevő nem tárgya a főigének (2a). További kutatási irány lehet az egyéb nyelvek hasonló jelenségeivel való összevetés, például japán (Takano 2003) vagy görög (Kotzogolu–Papangeli 2007), illetve az elemzés egyéb részleteinek a kidolgozása (például a 4.2 pontban ismertetett szemantikai különbség).

Hivatkozások

Bresnan, Joan (szerk.) 1982. *The Mental Representation of Grammatical Relations*. The MITPress, Cambridge, MA.

Bresnan, Joan 2001. *Lexical-Functional Syntax*. Oxford, Blackwell.

Butt, Miriam – King, Tracy H. 1996. Structural topic and focus without movement. In Butt, Miriam & King, Tracy H. (eds.) Proceedings *of the LFG96 Conference*, CSLI Publications.

Butt, Miriam – King, Tracy H. 1998. Interfacing phonology with LFG. In Butt, Miriam & King, Tracy H. (eds.) *Proceedings of the LFG98 Conference*, CSLI Publications.

Coppock, Elizabeth 2003. Sometimes it's hard to be coherent. In Butt, Miriam & King, Tracy H. (eds.) *Proceedings of the LFG03 Conference*. CSLI Publications, 126–143.

Dalrymple, Mary 2001. *Lexical Functional Grammar*. San Diego: Academic Press.

Davies, William D. 2005. Madurese prolepsis and its implications for a typology of raising. *Language* 81:645–665.

den Dikken, Marcel 2006. When Hungarians agree (to disagree): the fine art of phi and art. http://www.gc.cuny.edu/CUNY_GC/media/CUNY-Graduate-Center/PDF/Programs/Linguistics/Dikken/hungarian_agreement_2006.pdf

[14] A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press.
Falk, Yehuda. N. 2001. *Lexical-functional grammar*. CSLI Publications.
Falk, Yehuda. N. 2009. Islands: A mixed analysis. In Butt, Miriam & King, Tracy H. (*eds*.) *Proceedings of the LFG09 Conference*. CSLI Publications, 261–281.
Gervain Judit 2002. Linguistic methodology and microvariation in language: The case of operator-raising in Hungarian. MA Szakdolgozat, Szegedi Egyetem.
Gervain Judit 2009. Resumption in Focus(-Raising). *Lingua* **119**: 687–707.
Kenesei István 1994. Subordinate clauses. In F. Kiefer, & K. É. Kiss (szerk.) *The syntactic structureof Hungarian.* San Diego, Academic Press, 141–165.
Komlósy András 2001. *A lexikai–funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VII. Nem-transzformációs nyelvtanok I)*. Budapest, Tinta könyvkiadó.
Kotzoglou, George – Papangeli, Dimitra 2007. Not really ECM, not exactly control: The „quasi-ECM" construction in Greek. In ed. W. D. Davies & S. Dubinsky (eds.) *New horizons in the analysis of control and raising*. Dordrecht, Springer, 111–131.
Lipták Anikó 1998. A magyar fókuszemelések egy minimalista elemzése. In Büky, L., Maleczki, M. (eds.) *A Mai Magyar Nyelv Leírásának Újabb Módszerei*. 3, 93–116.
Potsdam, Eric – Runner Jeffrey T. 2001. Richard returns: Copy Raising and its implications. Proceedings *of the Thirty-Seventh Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 453–68. Chicago: Chicago University Press.
Ross, John. R. 1967. *Constraints on Variables in Syntax*. Doktori disszertáció, MIT.
Salih, Mahmud 1985. Aspects of clause structure in Standard Arabic: A study in relational grammar. Doctoral dissertation, Buffalo: State University of New York.
Szűcs Péter 2013. A fókuszemelésről új adatok tükrében. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.), *Lingdok 12: Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATE Press.
Takano, Yuji 2003. Nominative objects in Japanese complex predicate constructions: A prolepsis analysis. *Natural Language and Linguistic Theory* **21**: 779–834.